

Janusz Bogdanowski

Zamki Jury Krakowskiej jako problem konserwatorski

Ochrona Zabytków 48/1 (188), 10-12

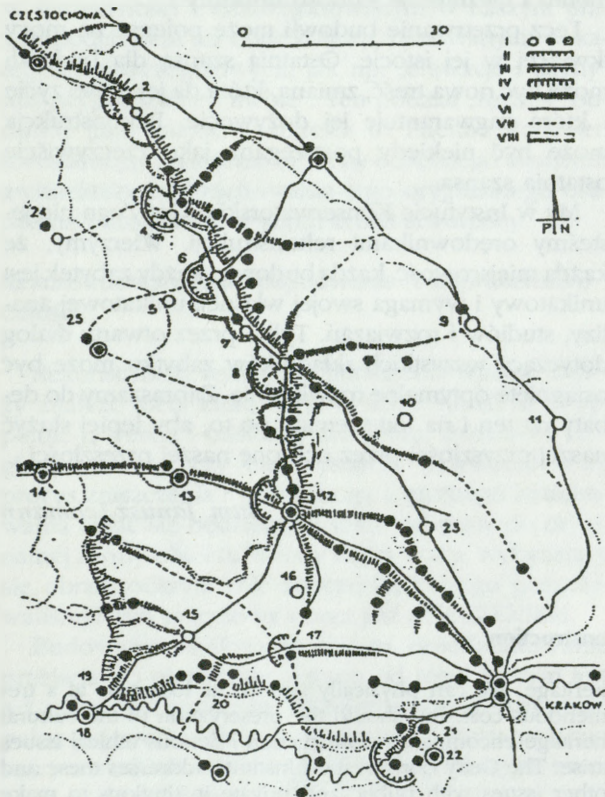
1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZAMKI JURY KRAKOWSKIEJ JAKO PROBLEM KONSERWATORSKI

Niezwykłe ukształtowanie skalistego pasma Jury za naturalnym, jakby obronnym rowem pradoliny Przeźmy i Warty, stanowiło od najdawniejszych czasów naturalne pasmo obronne¹. Od strony Małopolski zostało ono, zgodnie z tradycją, głównie w czasach króla Kazimierza Wielkiego (XIV w.) obwarowane kilkudziesięcioma zamkami. Zamki te tworzyły nie tyle linię, ile pasmo z umocnieniami wzdłuż dróg przecho-

1. Pasma obronne Jury (XV w.): I — miejscowości, warownie, większe miasta; II, III — węzły obronne przy gł. drogach; V, VI, VII — drogi; VIII — skraj Jury; 1-25 ważniejsze warownie (oprac. J. Bogdanowski)

1. The Jura defance line (fifteenth century): I — localities, fortifications, larger towns; II, III — defensive centres along main routes; V, VI, VII — routes; VIII — the edge of the Jura; 1-25 — more important fortifications (prep. by J. Bogdanowski)

1. Por.: Z. Novak, *Ideowe i realizacyjne założenia Jurajskiego Parku Krajobrazowego*, „Architektura” t. XVII, 1963, nr 8, s. 10-12; R. Gradziński, *Przewodnik geologiczny po okolicach Krakowa*, Warszawa 1972, s. 87-120.

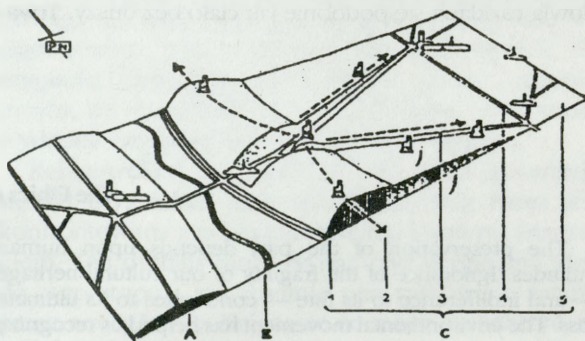
2. Szerzej na ten temat por.: J. Bogdanowski, *Dawna linia obronna Jury Krakowsko-Częstochowskiej*, „Ochrona Zabytków” 1964, nr 4, s. 3-36; tenże, *Il sistemi fortificale della regione Jura di Cracovia Castellum*, 1979, nr 18, s. 21-35.

dzących poprzecznie przez naturalną przeszkodę dolin rzek i skalisty wał wzgórz ku wnętrzu krainy².

Na ich temat napisano, poczynając od XIX w., wiele artykułów i rozpraw, wiele również przewodników zachęcających do zwiedzania tego niezwyklego obszaru, w którym splatają się w jedną całość krajobrazową twory natury i warowne dzieła rąk człowieka³. Tutejsze zamki dają przy tym wyjątkowy obraz wszystkich średniowiecznych systemów obronnych: ścianowego, zatokowego, wieżowego, basztoowego i bastejowego⁴.

Mimo tak znacznego zainteresowania, obszar ten do dziś nie został w pełni rozpoznany, nie zostały też rozwiązane tutejsze problemy konserwatorskie. Zagrożenie oddziaływaniem skażeń emitowanych przez położone w pobliżu kombinaty przemysłowe oraz żywiołowa urbanizacja sprawiają, że obszar ten można uznać za swoisty „poligon” doświadczalny dla zabiegów konserwatorskich w ich pełnym spektrum⁵.

Prowadzone od roku 1958 badania i prace na tym terenie pozwoliły zarysować zarówno pewien tok

2. Schemat przejścia obwarowanego: A-przedpole, B-pradolina rzeki, C-pasma obronne: 1-4 drogi „rokadowe”, 2- „wał” Jury, 3- drogi strzeżone przez zamki, 5- „zapole” pasma (oprac. J. Bogdanowski)

2. Scheme of fortified pass: A-forefield, B-river valley, C-defensive line: 1-4 „rocky” routes, 2 - Jura „moind”, 3-routes protected by castles, 5 - „rear field” of the ridge (prep. by J. Bogdanowski)

3. Por. m.in.: A. Kosiński, *Miasta, wsie i zamki...*, Wilno 1851; Z. Simon, *Zamki na Jurze*, Częstochowa, ok. 1935; K. Sosnowski, *Przewodnik po Jurze*, Warszawa 1954.

4. Podstawy systematyki por.: J. Bogdanowski, *Systemy obronne w dziejach fortyfikacji*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury PAN”, t. III, 1969; tenże, *Schools and styles in the fortifications...*, „Bulletin International Castles Institute” 1972, nr 30, s. 54-58.

5. Ujawnia się to np. w zestawieniu z problematyką zawartą w kla-

postępowania, jak też zakresy działań, i sformułować na ich podstawie swego rodzaju „doktrynę konserwatorską”⁶.

Tak więc tok postępowania objął tu kolejno:

1. „określenie zasobu”, czyli rozeznanie obszaru, prace studialne (archeologiczne, historyczne, architektoniczne etc.), dotyczące zarówno dzieł obronnych, jak też ich tła krajobrazowego. Początek tym pracom dały opracowania ogólne (Biały Kościół) i szczegółowe (np. Korzkiew);

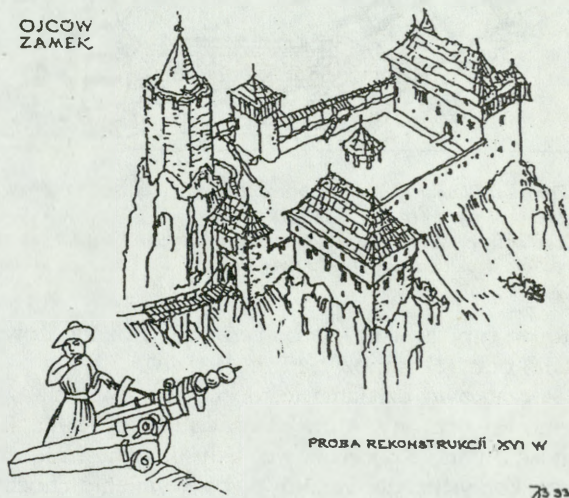
2. „waloryzację zasobu”, tzn. ustalenie hierarchii wartości materialnej i pozamaterialnego znaczenia obiektów. Stąd wyłoniło się zagadnienie kolejności działań zabezpieczających obszar, zarówno jeśli chodzi o krajobraz, jak też znajdujące się na nim zabytki, często dotąd niedoceniane (np. Ryczów lub Udorz);

3. „wytyczne do działania projektowego” oparte na czterostopniowym układzie w ramach ogólnej ustawowej opieki nad zabytkami. Stały się nimi wskazania dopuszczające określone postępowanie w stosunku do dzieł obronnych (ochrona, konserwacja rewaloryzacja) i otaczającego krajobrazu (strefowanie). Zgodne z nimi były pierwsze opracowania szczegółowe (1965) dla Ogrodzieńca i Mirowa;

4. „projekty konserwatorskie” oparte na całym podanym cyklu działań, dotyczące:

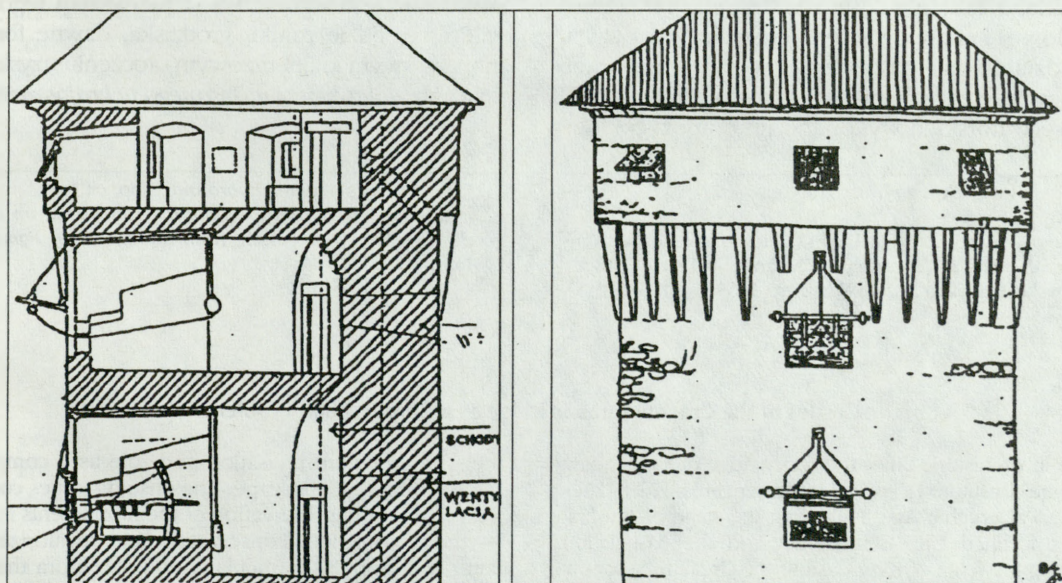
— ochrony, zatem objęcia prawnym i biernym zabezpieczeniem, w rodzaju np. odstonięcia widokowego, ogrodzenia (np. Ojców), ucztyelnienia (np. Olsztyn), ograniczenia dostępności (np. Tenczyn), konserwacji,

a więc działań zmierzających do utrzymania *status quo*, bez naruszania formy i substancji, za to z dopuszczalnymi wzmocnieniami i zabezpieczeniami (np. Przewodyszowice, Bydlin), — rewaloryzacji, która jest w istocie konserwacją połączoną z adaptacją. W tym zakresie wymienić można trzy główne rodzaje działań: integrację, czyli scalenie obiektu, polegające np. na dopełnieniu wyłomów

3. Zamek w Ojcowie — teoretyczna rekonstrukcja stanu XV/XVI w. (oprac. J. Bogdanowski)

3. Castle in Ojców — a theoretical reconstruction of the state in the fifteenth-sixteenth century (prep. by J. Bogdanowski)

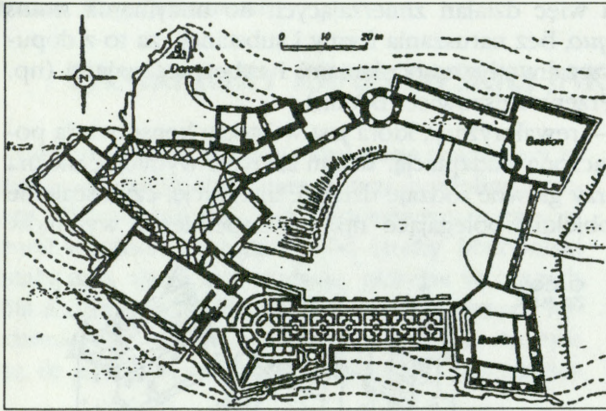

4. Lipowiec, działobitnia na „słupie” zamku (pol. XV w.), przekrój i widok (oprac. J. Bogdanowski)

4. Lipowiec, gunnery in the „keep” of the castle (middle of the fifteenth century), cross section and view (prep. by J. Bogdanowski)

sycznym dziele: A. Barbacci, *Il restaura dei monumenti in Italia*, Roma 1956.

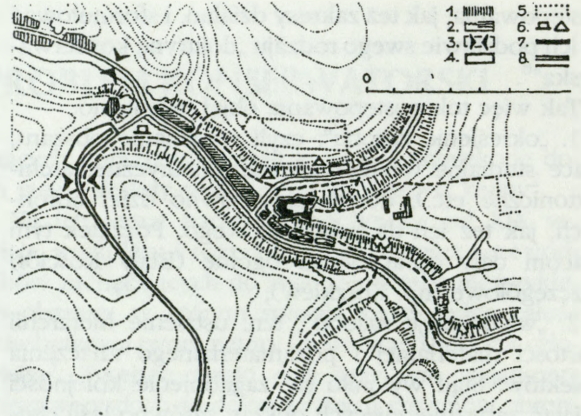
6. Principia w tym zakresie podano ostatnio m.in. w: J. Bogdanowski, *Sztuka obronna. Natura i kultura w krajobrazie Jury*, Kraków 1993, s. 98-112.

5. Zamek w Pieskowej Skale, po pracach konserwatorskich i częściowej rekonstrukcji, wg proj. A. Majewskiego
 5. Castle in Pieskowa Skala after conservation and partial reconstruction, acc. to: a plan by A. Majewski

murów (np. Morsko), rekonstrukcję (np. Pieskowa Skala) oraz rekompozycję (np. Będzin).

Początkowo działania te, do czasu powstania systemowej ochrony, którą stanowią już od kilku lat Jurajskie Parki Krajobrazowe, były doraźne i nie zawsze korzystne dla zamków⁷, by wymienić choćby nieszczęśliwą konserwację ruin zamku w Suliszowicach, czy rekompozycję Będzina⁸. Osobny problem to zabiegi o złożonym charakterze, jak np. rewaloryzacja ruin zamku Lipowiec z adaptacją na cele turystyczne, gdzie przy ogólnym kierunku działania konserwatorskiego, lokalnie dokonano integracji (np. mury obwodowe) i częściowych rekonstrukcji (np. szyja bramna, działobitnia na wieży)⁹. W ramach z kolei ogólnej rewolaryzacji zamku Pieskowa Skala, obok prac konserwatorskich wykonano rekompozycję log-

6. Projekt krajobrazowy (cz. zrealizowany) otoczenia zamku w Pieskowej Skale: 1-zabudowa, 2-rzeka i stawy, 3-bramy do OPN, 4-parkingi, 5-camping, 6-ustługi, 7-drogi piesze, 8-dojazdowe (oprac. M. Łuczyńska-Bruzda, J. Bogdanowski)
 6. Landscape project (partially realised) of the surrounding of Pieskowa Skala: 1-buildings, 2-river and ponds, 3-gates to the Ojców National Park, 4-parking lots, 5-camping site, 6-services, 7-foot paths, 8-routes (prep. by M. Łuczyńska-Bruzda, J. Bogdanowski)

gi i integrację tarasów, częściowo rekonstrukcję bastionów i rekompozycję ogrodu¹⁰.

Podobne działania, już o szerokim zasięgu na zasadzie strefowania, wykonano w stosunku do otaczającego zamki krajobrazu, tworząc rezerваты (np. Ojców), parki krajobrazowe (np. Tenczyn) i obszary krajobrazu chronionego¹¹.

Omawiany obszar, objęty dziś statusem Jurajskich Parków Krajobrazowych, jest pierwszym tego rodzaju w Polsce, gdzie zamki, grodziska, dawne fortyfikacje mogą w swym krajobrazowym otoczeniu uzyskać pełną wartość „dokumentu wypisanego w krajobrazie”¹².

7. Por. Bogdanowski, *Dawna linia...*, op. cit., s. 27-36.

8. Tamże, s. 30-31.

9. Por. rekonstrukcja autora w: Małkowska-Holcerowa, *Ruiny zamku Lipowiec. Muzeum w Chrzanowie*, Chrzanów 1973, s. 17-18.

10. A. Majewski, *Pieskowa Skala*, Warszawa 1963.

11. J. Bogdanowski, *Sztuka obronna...*, op. cit.

12. *Siedlungen sind Urkunden die die Geschichte im Landschaft geschrieben hat* (G. Bronisch, *Kreis Cammin Prov Pommern*, Berlin 1941).

Castles of the Cracow Jurassic Ridge as a Conservation Problem

Already in prehistoric times the rocky ridge of the Cracow Jurassic range constituted a special settlement area which dates back to the Palaeolithic Age. Following the stage of the first Palaeolithic fortified cave settlements and the castellation period during the reign of King Casimir the Great, the Cracow ridge changed into a defence line, fortified with numerous castles. Several score of these monuments are extant either in the form of ruins or as objects housing museums.

Today, these monuments entail a number of greatly differentiated conservation problems as regards the state of

their preservation, utilisation and role as a component of the surrounding landscape. The ensuing issues concern the full range of the preservation of the monuments in question — their protection, conservation and revalorization. The latter task remains particularly complex from the point of view of endowing the objects with contemporary significance and merging them with a landscape of exceptional value. As a result, we are faced with the urgent need to create an entire system of protection.